

Jūratė Lubienė – humanitarinių mokslų daktarė, Klaipėdos universiteto Baltų filologijos katedros vyriausioji mokslo darbuotoja.

Moksliniai interesai: leksikologija, dialektologija, geolingvistika.

El. paštas: jurate.lf@gmail.com

Jūratė Lubienė: PhD in Humanities, senior researcher of Department of Baltic Philology, Klaipėda University.
Research interests: lexicology, dialectology, geolinguistics.
E-mail: jurate.lf@gmail.com

Dalia Pakalniškienė – humanitarinių mokslų daktarė, Klaipėdos universiteto Baltų filologijos katedros profesorė.

Moksliniai interesai: lietuvių kalbos istorija, baltų kalbos, geolingvistika.

El. paštas: dalia.pakalniskiene@gmail.com

Dalia Pakalniškienė: PhD in Humanities, professor of Department of Baltic Philology, Klaipėda University.
Research interests: the history of Lithuanian language, Baltic languages, geolinguistics.
E-mail: dalia.pakalniskiene@gmail.com

Jūratė Lubienė, Dalia Pakalniškienė

Klaipėdos universitetas

ŠIAURĖS ŽEMAIČIŲ SOMATONIMAI: GALVOS SRITIES PAVADINIMŲ NOMINACIJA¹

Anotacija

Semasiologiniu aspektu šiaurės žemaičių vartojami galvos srities pavadinimai sudaro gausų somatonimų teminės grupės pogrupį: iš rašytinių šaltinių bei gyvosios patarmės užfiksuota apie 300 tokios semantikos invariantinių leksemų. Tiriant šiaurės žemaičių galvos srities teminio pogrupio somatonimus onomasiologiniu aspektu, t. y. kaip nominacijos proceso rezultatus – nominatemas, nustatyta jiems būdinga nominacijos tipų, rūšių, būdų ir priemonių įvairovė su ryškiais dominuojančiais elementais. Tiriamųjų somatonimų nominacijos sistemoje produktyviausios yra dvi motyvuotosios nominacijos rūšys – afiksinė ir semantinė. Sisteminė nominacijos tipų, būdų bei priemonių analizė leidžia išryškinti tam tikrus konceptualiuosius (tiek kognityvinius, tiek aksiologinius) kūno dalių požymius, kūno dalių hierarchinę kategorizaciją tradiciniame („naiviajame“) pasaulėvaizdyje.

¹ Mokslinį tyrimą finansuoja Valstybinė lietuvių kalbos komisija pagal finansavimo sutartį (Nr. K-7/2017). Projektas vykdomas pagal Lietuvių bendrinės kalbos, tarmių ir kitų kalbos atmainų funkcionavimo ir kaitos tyrimų 2011–2020 m. programą (kodas 2.1).

PAGRINDINIAI ŽODŽIAI: šiaurės žemaičiai, somatonimai, nominacija, motyvacija, dar-
 ryba, nominatema, nominatorius, sufiksacija, prefiksacija, paradigmacija, kompozicija, ko-
 lokacija.

Abstract

According to the semasiological aspect the names of Head Domain used by North Samogitians comprise a numerous subgroup of the thematic group of somatonyms, as on the basis of written resources and live spoken samples approximately 300 invariant lexemes of the mentioned semantics have been identified. The onomasiological research of the North Samogitian Head Domain thematic subgroup somatonyms, considering them as the results of the nomination process, i. e. the so called nominathemes, allowed us to establish a diversity of the characteristic nomination types, kinds, modes, and means, alongside with the distinguished dominant elements. Within the nomination system of the researched somatonyms the most productive two motivated nomination kinds have been identified, such as: affixational and semantic. The systematic analysis of the nomination types, modes, and means makes it possible to differentiate particular conceptualized (both cognitive and axiological) features of human body parts, as well as to draw their hierarchical categorization within the traditional ('naïve') world conception.

KEY WORDS: Northern Samogitians, somatonyms, nomination, motivation, word formation, nominatheme, suffixation, paradigmation, composition, collocation.

doi: <http://dx.doi.org/10.15181/rh.v24i0.1905>

Į v a d a s

Somatonimų teminę grupę sudaro leksemos, kurios įvardija žmogaus kūno dalis, sritis (kitaip – kvazidalis) ar organus. Ši teminė grupė pasirinkta neatsitiktinai: neabejotina, kad KŪNO konceptas² priklauso svarbiausių, bazinių konceptų grupei. Net fragmentiškai apžvelgus kitų kalbų tyrimus, susijusius su KŪNO koncepto leksika, matyti, kad tokių darbų ypač gausu, jie labai įvairūs³. Lietuvių kalbotyroje tirta kai kurių somatonimų struktūra

² Tiksliau jį būtų vadinti makrokonceptu dėl to, kad jis skaidomas.

³ Elaine S. Andersen. Lexical universals of body-part terminology. *Universals of human language*, Vol. 3: Word Structure. Stanford: Stanford University Press, 1978, 335–368; Cecil Brown. General principles of human anatomical partonomy and speculations on the growth of partonomic nomenclature. *American Ethnologist* 3. 1976, 400–424; Mark Dingemans. *The Body in Yoruba: a linguistic study*. MA Thesis. Leiden University, 2006; N[ick] J. Enfield, Asifa Majid, Miriam van Staden. Cross-linguistic categorisation of the body: Introduction. *Language Sciences* 28. 2006, 137–147; Joseph Greenberg, Mark Johnson. *The body in the mind*. Chicago, IL: University of Chicago Press, 1987; Ning Yu. What does our face mean to us? *Pragmatics and Cognition* 9. 2001, 1–36; Julien Jacques. Sur une règle de blocage de l'article défini avec les noms de parties du corps in La détermination en français: quelques aspects. *Français (Le) Moderne Paris* 51.2. 1983, 135–156; Mark Johnson. *The Body in the Mind: The Bodily Basis of*

ir kilmė, somatonimų funkcionavimas įvardijant kitas realijas, somatinė frazeologija⁴. Tačiau nei lietuvių kalbos apskritai, nei vienos tarmės (partarmės) somatonimų teminės grupės nominacijos sistema netirta⁵, neanalizuotos somatonimų nominacijos sistemos galimybės fiksuoti bei perteikti konceptualiuosius kūno dalių (tiksliau – jų konceptų) požymius.

Meaning, Imagination, and Reason. University of Chicago Press, 1990; William MacGillivray. *Embodiment and ambiguity: A phenomenological description of the human experience of the human body*. Doctoral thesis. University of Tennessee, Knoxville, 1986; John Newman. *Our Collocating Body Parts: Recurring Images of Self and Other in the Use of English Body-Part Terms*. *The Body in Language*. Brill, 2014, 117–139; Toshiyuki Sakuragi, Judith Fuller. *Body-part metaphors: a cross-cultural survey of the perception of translatability among Americans and Japanese*. *Journal of Psycholinguistic Research* 4. 2003, 381–395; Farzad Sharifian, René Dirven; Ning Yu & Susanne Niemeier (Eds.). *Culture, body, and language: conceptualizations of internal body organs across cultures and languages* (Applications of Cognitive Linguistics, Vol. 7). Berlin: Mouton de Gruyter, 2008; Richard Swanson, Stanley Witkowski. *Hopi ethnoanatomy: a comparative treatment*. *Proceedings of the American Philosophical Society* 121. 1977, 320–337; Edyta Więclawska and Grzegorz A. Kleparski. *The politics of body-part terminology: on the conceptual affiliation of the lexical item face*. *SKASE Journal of Theoretical Linguistics* 9.2. 2012; Stanley Witkowski, Cecil Brown. *Climate, clothing, and body-part nomenclature*. *Ethnology* 24. 1985, 197–214; Дмитрий Б. Гудков, Мария Л. Ковшова. *Телесный код русской культуры*. Москва: Гнозис, 2007; Григорий Е. Крейдлин, А[лександр] Б. Летучий. *Концептуализация частей тела в русском языке и в невербальных семиотических кодах*. *Русский язык в научном освещении* 6. 2006, 80–115.

⁴ Daugiausia dėmesio skiriama paskirų somatonimų frazeologijai, metaforoms, pavyzdžiui: Janina Barauskaitė. *Kūno dalių pavadinimų stilistinė funkcinė konotacija*. *Sintaksės ir semantikos klausimai*. Šiauliai, 1982, 144–145; Aina Būdvydytė, Reda Toleikienė. *Akys, siela, širdis ir kitos talpyklos*. *Respectus philologicus* 4.9, 2003, 134–145; Aina Būdvydytė. *Kūno dalių pavadinimų dūrinių aksiologija tekste*. *Filologija* 9, 2004, 5–10; Dalia Eigirdienė. *Lietuvių tekstilės terminai somatizmai ir zoomorfizmai*. *Filologija* 10, 2005, 27–30; Jonina Lipskienė. *Lietuvių kalbos somatiniai posakiai*. Vilnius: Mokslas, 1979; Rasa Matonienė, Jovita Ruseckaja. *Тело как своеобразный фильтр соматических метафор*. *Žmogus ir žodis* 3, Vol. 16, 2014, 87–102; Jūratė Navakauskienė. *Hierarchijos „turėti“ raiška kūno dalis žyminčioje leksinėje-semantinėje grupėje prancūzų ir lietuvių kalbose*. *Kalbotyra* 52.3, 2002, 105; Algirdas Sabaliauskas. *Lietuvių kalbos leksika*. Vilnius, 1990; Diana Šileikaitė. *Der Somatismus „Herz“ als Phraseologisches Weltbildelement im Deutschen, Litauischen und Georgischen*. *Kalbotyra: Germanų ir romanų studijos* 54, 2004, 84–93. Atskirai minėtina Rolando Kregždžio monografija, kurioje kompleksiskai – semantiniu, darybiniu, morfologiniu, kilmės požiūriu – tiriami pasirinktos morfologinės struktūros somatonimai, analizuojami nominacijos ir motyvacijos klausimai, žr. Kregždys 2010.

⁵ Apskritai lietuvių kalbotyroje negausu darbų, kuriuose vienos teminės grupės leksika tiriami onomasiologiniu aspektu (Gritėnienė 2006, 2007, 2010, Lubienė 2015).

Tiriamąjį šiaurės žemaičių (toliau – ŠŽ) galvos srities teminio pogrupio (GSP) aprėptis – per **300 invariantinių leksemų**⁶, kurios apima galvos, veido, jų išorinių ar vidinių organų, dalių, sričių pavadinimus, pavyzdžiui, *galvą, pakaušis, smėgenys; akis, nosis, dantis*.

Šiaurės žemaičių vartojamų ar vartotų galvos srities pogrupio somatonimų registras sudarytas įvairių rašytinių šaltinių, daugiausia žodynų⁷, bei gyvosios kalbos duomenimis, gautais interviu bei rašytinio anketavimo metodais iš maždaug 180 informantų 30-ye Šiaurės Žemaitijos punktų (4 Laižuva-Mažeikiai, 029 Skuodas, 031 Ylakai, 034 Viekšniai, 040 Mósėdis, 043 Sedà, 047 Papilė, 061 Įpiltis, 066 Žemaičių Kalvarijà, 091 Darbėnai, 092 Grūšlaukė, 093 Salantai, 094 Gintališkė, 099 Tryškiai, 100 Raudėnai, 123 Kařtena, 124 Kūlupėnai, 128 Telšiai, 151 Palangà-Pryšmaņčiai, 152 Kretingà, 156 Plūngė, 159 Luōkė, 185 Lapiai, 188 Daugėdai, 189 Medingėnai, 216 Gargždai-Vėžaičiai, 218 Endriejāvas, 219 Rietāvas, 250 Veiviržėnai, 252 Žadvainai). Kiekviename punkte apklausta ne mažiau kaip 6 pateikėjai, siekta apklausti po 2 iš visų trijų kartų.

Tyrimo tikslas – nustatyti šiaurės žemaičių galvos srities leksikai būdingus nominacijos tipus, rūšis, būdus ir priemones bei atsakyti į klausimą, ar šie nominacijos sistemos elementai teikia informacijos apie konceptualiuosius⁸ kūno dalių požymius. Nominacija suprantama kaip „pavadinimo sukūrimas ar parinkimas įvairiems nekalbiniais faktams. [...] Nominacija – tai sudėtingas psichofiziologinis procesas, apimantis realioje ar menamoje tikrovėje egzistuojančius dalykus, žmonių mąstymą ir kalbą“ (Jakaitienė 2009, 15)⁹. Turint omenyje žodžio, kaip ženklo, dvipusiškumą, reikia pasakyti, kad nominacijos tipų, būdų, rūšių ir priemonių analizė visų pirma yra orientuota atskleisti žodžių, kaip nominacijos ženklų, formos įvairovę ir sistemą.

⁶ Invariantinės leksemos variantais laikomi įvairūs fonetiniai, morfofoneminiai variantai bei morfologiniai (dažniausiai skirtingą kamieną turintys) variantai, pavyzdžiui, *akis/akė/ākė, ausis/ausė/aūsė, momuō/muomuō/maumuō* ‘viršugalvio vieta, kuri mažam vaikui esti minkšta, nesukaulėjusi’. Terminas *leksema* vartojamas semasiologiškai tiriant somatonimus. Onomasiologinis tyrimo aspektas ryškinamas ir terminijos sistema: *leksemos* atitikmuo, pagrindinis nominacijos sistemos vienetas, vadinamas *nominatema*.

⁷ *Lietuvių kalbos žodyno, Dabartinės lietuvių kalbos žodyno, žemaičių tarmės žodynų ir tekstų, specialiųjų žodynų*, žr. šaltinių sąrašą straipsnio pabaigoje.

⁸ Konceptualusis vaizdinys aprėpia tiek kognityviusius, tiek aksiologinius požymius.

⁹ Straipsnio autorės vadovaujasi ta nominacijos samprata, kuri plačiau išdėstyta Lubienė 2015.

1. ŠŽ galvos srities somatonimų nominacijos tipai

Vienas iš tyrimo uždavinių – išsiaiškinti, kokią dalį ŠŽ galvos srities somatonimų sudaro motyvuotojo, o kokią – nemotyvuotojo nominacijos tipo nominatemos.

Nemotyvuotoji (dažnai lingvistinėje literatūroje vartojamas terminas *pirminė*) nominacija yra toks kognityvusis procesas, kai sukuriamas ar iš kitų kalbinių sistemų pritaikomas tam tikrą realiją (jos konceptą) reprezentuojantis nominacijos vienetas, kuris nesiremia kitais tos kalbos vienetais, galinčiais teikti informacijos apie įvardijamajam dalykui (jo konceptui) būdingus konceptualiuosius požymius¹⁰. Nemotyvuotosios nominacijos rezultatai – nemotyvuotosios nominatemos. Iš jų formaliosios sandaros „dar nieko negalima spręsti apie jų reikšmę, ir sunku būtų paaiškinti, kodėl tokios reikšmės kalboje garsiškai perteikiamos būtent šitaip, o ne kaip nors kitaip, ne kuriais kitais garsų kompleksais“ (Urbutis 1978, 56; panašiai Girčienė 2003, 22). Trumpiau tariant, nemotyvuotųjų nominatėmų onomasiologinė struktūra sinchroniškai neskaidri.

Nustatyta, kad tarp tiriamųjų ŠŽ galvos srities pavadinimų nemotyvuotojo motyvacijos tipo nominatemos sudaro apie 15 procentų, pavyzdžiui: *akìs, ausìs, burnà, nòsis, žándas*. Sinchroniniu požiūriu aptariamasis nominatemos yra dviejų nominacijos būdų – vidinės nominacijos ir išorinės nominacijos.

Vidinės nominacijos būdo nominatemos – tai tokie savakilmiai galvos srities somatonimai, kurių motyvacija ilgainiui išblėso, pgl.: *akìs, dantìs, galvà, gomurÿs, kãklas, kaktà, kãukolė, liėlė* ‘liežuvis’, *liežùvis, lúpa, nòsis/nósė, pláukas, uòstai* ‘ūsai’, *žándas*. Didžioji dalis šio nominacijos būdo nominatėmų priklauso galvos srities teminio pogrupio semantiniam branduoliui, pagal vartojimą – bendrataučiam leksikos sluoksniui. Žvelgiant kilmės aspektu, išryškėja šių somatonimų chronologija: vieni priklauso indoeuropietiškamam (pavyzdžiui, *akìs,*

¹⁰ Pgl. Evaldos Jakaitienės nominacijos apibrėžimą: „toks realios ar menamos tikrovės dalyko virtimas kalbos faktu, kai sukuriamas autonomiškas, kitais kalbos vienetais nesiremiantis žodis. Jį kalbos vartotojai suvokia kaip tiesioginį tam tikros garsų sekos santykį su reikšme. Taigi pirminės nominacijos esmė – pažintinio pasaulio dalykų vaizdo susidarymas ir jo „prisitvirtinimas“ prie tam tikro garsinio (raidinio) pavidalo. Jos rezultatas – paprastieji (neišvestiniai, darybiškai neskaidomi) žodžiai, kurie yra atsiradę kalbančių žmonių susitarimu“ (Jakaitienė 2009, 21).

ausis, dantis, liežūvis, nosis), kiti baltų-slavų (pavyzdžiui, *burnà, galvà, gurklỹs*), treči baltų kalbų sluoksniui (pavyzdžiui, *kãklas, kaktà, lūpa*), bet daugiausia yra lietuviškų GSP somatonimų.

Išorinės nominacijos būdo nominatemos – kitakilmiai ŠŽ galvos srities teminio pogrupio somatonimai. Ištyrus šiuos somatonimus kilmės aspektu, nustatyta, kad skolinių itin negausu, pavyzdžiui, *čiuprynà* (br. *чупрына*, l. *czupryna*) ‘sprandas, pakarpa’, *pucas* (l. dial. *puca*) ‘skruostas’, *šnóbelis* (vo. *Schnabel*) ‘nosis’, *zūbai* ‘lūpos’. Ši leksika nėra bendratautė, priklauso tarminiam / žemaitiškam leksikos sluoksniui, aksiologiniu požiūriu dažniausiai yra neigiamai konotuota, vartojimo požiūriu – nykstanti. Kilmės požiūriu daugiausia skolinių iš slavų, vienas kitas iš germanų kalbų.

Motyvuotosios nominacijos nominatemos remiasi kitais tos kalbos vienetais, kurie teikia informacijos apie įvardijamosios realijos konceptui būdingus požymius. Motyvuotieji nominacijos vienetai turi sinchroniškai skaidrią onomasiologinę struktūrą (plačiau žr. Lubienė 2015, 50–51). Nustatyta, kad 85 procentus ŠŽ galvos srities teminio pogrupio somatonimų sudaro motyvuotosios nominacijos nominatemos.

2. ŠŽ galvos srities somatonimų motyvuotosios nominacijos rūšys, būdai ir priemonės

Nustatyta, kad ŠŽ galvos srities somatonimai yra tokių motyvuotosios nominacijos rūšių: afiksinės (40 procentų), kompozicinės (9 procentai), kolokacinės (8 procentai), substantyviosios, retrogradinės ir semantinės (43 procentai). Retrogradinės nominacijos rūšies užfiksuota tik viena nominatema iš gyvosios kalbos *šnóbis* (: *šnóbelis* ‘juok. nosis, ppr. didelė’ (Vėžaičiai), substantyviosios – dvi: *ėdamóji* ir *srėbiamóji / srebiámóji* ‘menk. burna’ (Kapėnai, Ventà, Vieškėniai). Taigi šios nominacijos rūšys dėl menko produktyvumo nereikšmingos, drauge sudaro tik apie 1 procentą tiriamųjų somatonimų. Pati produktyviausia yra semantinės nominacijos rūšis. Ji išsiskiria iš visų kitų nominacijos rūšių dar ir tuo, kad jos rezultatai – semantinės nominacijos rūšies nominatemos – neturi formaliosios struktūros skirtumų nuo nominatorių, plg.: *burnà* ‘ertmė tarp lūpų ir gerklės’ → ‘veidas’, *liùlis* ‘snarglys’ → ‘nosis; veidas’ ir pan.

2.1. Afiksinės nominacijos rūšies ŠŽ galvos srities teminio pogrupio somatonimai sudaro apie 40 procentų motyvuotosios nominacijos nominatelių. Ši motyvuotosios nominacijos rūšis apima tris būdus – sufiksaciją (rezultatai – sufiksatai), prefiksaciją (rezultatai – prefiksatai) ir paradigma-ciją (rezultatai – paradigmatai).

2.1.1. Tarp afiksinės nominacijos rūšies nominatelių dominuoja **su-fiksatai** – jie sudaro apie 60 procentų visų afiksataų. Itin gausus darybos priemonių – priesagų – inventorių: net 38-ios.

Daugiausia yra vietos darybinę reikšmę turinčių vardažodinių (daiktavardinių) priesagos *-inē* vedinių (10), pavyzdžiui: *ėdalìnē* (: *ėdalas*) ‘menk. burna’, *srėbalìnē* (: *srėbalas*) ‘menk. burna’, *gomurìnē/gomarìnē/gamarìnē* (: *gomurys*) ‘gerklė, burna, balsas’, *nasrìnē* (: *nasrai*) ‘menk. burna’, *snarglìnē/sniurglìnē/smurglìnē* (: *snarglys /sniurglys /smūrglis*) ‘menk. nosis’, *kriokalìnē* (: *kriokalas*) ‘menk. burna; balsas’¹¹. Šios priesagos vedinių visuma išryškina BURNOS, GERKLĖS, NOSIES suvokinių konceptualųjį lokacijos, tiksliau talpyklos, požymį.

Nemąža yra priesagos *-elē/-ėlē, -elis/-ėlis*¹² vedinių (7). Pirmiausia išskirtini vardažodiniai vediniai. Tarp jų užfiksuoti keli deminutyvai, padaryti iš somatonimų, pavyzdžiui: *maumenėlis* (: *maumuō*) ‘momo’, *liežuvėlis* (: *liežūvis*) ‘atauga užpakalinėje minkštojo gomurio dalyje, melekėlis (*uvula*)’, *spenėlis* (: *spenys*) ‘ausies dalis, ausies spenelis’, *nugarėlė* (: *nūgara*) ‘viršutinė nosies dalis’, *lezgėlis* (: *lėzgis*) ‘apatinė minkštoji ausies dalis (*lobulus auriculae*)’. Poros vedinių daryba su šiomis priesagomis išryškina tik įvardijamųjų kūno dalių konceptualųjį požymį – mažumą (*maumenėlis, lezgėlis*). Kitų deminutyvų pamatinių žodžių semantika atskleidžia dar ir metaforiškumo kryptį DIDELIS → MAŽAS, t. y. mažesnės, smulkesnės kūno dalys pavadinamos stambesniųjų (ir svarbesniųjų) kūno dalių pavadinimais. Iš būdvardžio padarytas tik vienas somatonimas *rainėlė* (: *ráinas, -a*) ‘anat. vyzdį supanti raina akies plėvelė (*iris*)’. Ši leksemą į ŠŽ patarmę yra neseniai įsiliejusi iš bendrinės kalbos, mokslinės terminijos. Užfiksuoti du invariantiniai deverbatyvai, kurių

¹¹ Pagal tą patį modelį padaryti ir onomatopėjiniai somatonimai *gagarìnē* (: **gagaras*) ‘gerklė, balsas’, *kakarìnē* (: **kakarās*) ‘gerklė, balsas; kaklas’. Metonimija leidžia taip interpretuoti ir siauros vartosenos žodynuose neužfiksuotą žemaitybę *luibìnē* (: *luibà, luibys* ‘žioplys’) ‘juok. menk. galva’.

¹² Žemaičių yra tik *-elē/-elis*.

darybos pamatą galima interpretuoti dvejopai: *vėpelė 2* ‘atvipsi apatinė lūpa’ (: *vėpti, veĩpa, vėpo*) ir *vėpelė 1/vėpelis* ‘niek. veidas, burna’ (: *vėpėti, vėpa, vėpėjo* arba *vėpti, veĩpa, vėpo*).

Keletas ŠŽ galvos srities somatonimų padaryti su priesaga *-alas*. Trys iš jų skirtini veiksmožodinės ypatybės turėtojų (ar veikėjų) kategorijai – „tas, kas atlieka veiksmą“ arba įrankio kategorijai – „tas, su kuo atliekamas veiksmas“, plg.: *srėbalas* (: *srėbti, srėbia, srėbė*) ‘menk. burna, lūpos’, *sriaūbalas* (: *sriaūbti, sriaūbia, sriaūbė*) ‘menk. burna, srėbtuvai’, *šniŗpštalas* (: *šniŗpšti, šniŗpšcia, šniŗpštė*) ‘menk. nosis’. Priesagos *-alas* vediniai yra onomatopėjiniai, turi garso semą. Onomatopėjiniais pamatiniais žodžiais motyvuojami galvos srities somatonimai su neigiama konotacija įvardija konceptus BURNA, LŪPOS, NOSIS. Daroma prielaida, kad onomatopėjinės neigiamos konotacijos nominatemos ne tik perteikia konceptualiąją informaciją apie pačias realijas, bet ir fiksuoja informaciją apie elgesio normas: leisti garsus burna valgant, taip pat nosimi – nepriimtina (nekultūringa). Somatonimas *spraņgalas* (: *sprĩngti, sprĩngsta, sprĩngo*) ‘Adomo obuolys, krenqlys’ laikytinas deverbatyvu su veiksmo rezultato reikšme – „tas, kas įspringo, įspringęs“.

Užfiksuoti keli ŠŽ galvos srities somatonimai, padaryti su invariantine priesaga *-imas*. Visi jie yra deadjektyvai, priklausantys vardažodinės ypatybės turėtojų kategorijai („tas, kuris minkštas arba plonas“), pavyzdžiui: *minkštĩmas 1/ mĩnkštymas* (: *mĩnkštas*) ‘smilkinys’, *minkštĩmas 3* ‘momenėlis’ ir *minkštĩmas 2* ‘smegenys’; *plõnimas/plõnymas/plõnimà/plõnima* (: *plõnas*) ‘smilkinys’.

Kitos priesagos nedarios, net 24-ios turi tik po vieną vedinį, pavyzdžiui: *-aulė, -ausė/-aušė, -uila, -ulkė*, plg.: *kramaūlė, kramaūšė/kramaūsė, kramūila, kramūlkė* (: *krāmė*) ‘menk. galva’; *-na: pliūrna* (: *pliūrti, pliūra, pliūro*) ‘menk. burna’; *-okas: bliurbõkas* (: *bliūŗbti, bliūŗbia, bliūŗbė*) ‘menk. burna’; *-olas: veizõlai/veizõlai* (: *veizėti, veizi, veizėjo*) ‘menk. akys’, *-la: vepłà/vėpla/vėplos* (: *vėpėti, vėpa, vėpėjo* arba *vėpti, veĩpa, vėpo*) ‘menk. burna, lūpos’; *-sla: pūslos* (: *pūsti, pūcia, pūtė*) ‘menk. lūpos’; *-tuvė: srėbtūvai/srėbtūvė* (: *srėbti, srėbia, srėbė*) ‘menk. burna, lūpos’.

2.1.2. **Prefiksatai** sudaro apie penktadalį (22 procentus) afiksinių ŠŽ galvos srities pavadinimų. Užfiksuoti 6-ių invariantinių priešdėlių vediniai: *ant-, ap-, pa-/po-, prie-* (žė. *pry-*), *už-/užu-*. Daugiausia invariantinių soma-

tonimų yra su priešdėliu *pa-/po-*, pavyzdžiui: *paakė/paakys/pāakis/póakis* ‘vieta po akimi’, *paausys/pāausis/pāausė/paausė* ‘vieta apie ausį, prie ausies’, *pabarzdė/pabařzdė/pābarzdė/pabarzdys* ‘vieta po smakru, pasmakrė’, *pagerklė/pagėrkli/pagerklės* ‘pasmakrė’, *pagūrklis/pagurklės* ‘pasmakrė’, *pākaklė/pakaklė/pākaklis/pakaklės* ‘vieta po kaklu, pagurklis’, *pakáušis* ‘užpakalinė galvos dalis’, *pakremzlės* ‘Adomo obuolys’, *pāliaukis/paliaūkis/paliaukys* ‘storas riebumų sluoksnius po smakru, gurklis’, *palūpis/pālūpis/palūpė/palūpė* ‘1. veido dalis, esanti žemiau lūpų; 2. vieta po apatine lūpa’, *pānosė/panósė/panōsė/panosė/panósis/pānosis/panosys* ‘vieta po nosimi’, *paprusnys / pāpriusnė/paprusnė* ‘pažiaunis, vieta po žandu, pažandė, pakaklė’, *pāsmurglė/pasmurglės* ‘panosė’, *pasnukys/ pāsnukis/pasnukė/pāsnukė/pasniukė* ‘menk. žmogaus pabarzdys’, *pāsprandis* ‘vieta po kaklu’, *pāžandis/pažándis/pāžandė/pažándė* ‘vieta po žandu’, *pāžiaunė/pažiáunė/pāžiaunis/pažiáunis/pažiaunys* ‘vieta po žandu, pažandė, pakaklė’. Tarp galvos srities somatonimų priešdėlio *pa-* vedinių daugiau negu bendrinės kalbos vidurkis. Toks kiekybinis priešdėlio *pa-* dominavimas šioje teminėje grupėje sietinas su pasaulio kategorizacijos specifika: paprastai svarbesnės (geriau pažįstamos, didesnės) realijos yra realiai ar įsivaizduojamai aukščiau, virš įvardijamosios realijos. Aptariamieji priešdėlių vediniai liudija, kad konceptualiojoje plotmėje galvos srities pogrupio branduolį sudaro AKIS, AUSIS, NOSIS, LŪPA, KAKLAS / SPRANDAS dėl kategorizuojančiojo **vertikalaus lokalumo** požymio. Bendrinės kalbos sistemoje tokį požymį turi ir konceptas SMAKRAS (plg. *smākras* : *pasmakrė*). Tačiau šiaurės žemaičiai „vietą po smakru“ įvardija daug įvairiau, plg. invariantus *pabarzdė, pasnukys, pagerklė, pagūrklis, pākaklis, pāliaukis* (leksemos *smākras, pasmakrė/pasmakrys* yra neseniai atėjusios iš ŠŽ žodyną iš bendrinės kalbos).

2.1.3. Kiek mažiau nei penktadalį GSP nominatamų, apie 18 procentų, sudaro **paradigmatai**, pavyzdžiui: *āpveizas* (: *apveizėti, apveizi, apveizėjo*) ‘juok. veidas’, *blizgė* (: *blizgėti, blizga, blizgėjo* arba *blizgūs, -i*) ‘juok. plikė, t. y. nuplikusi galva arba jos dalis’, *kañdžiai* (: *kąsti, kánda, kándo*) ‘priekiniai dantys’, *knāpė* (: *knāpti, kañpa, knāpo*) ‘šnek. galva’, *leřlė* (: *lerlėti, lėrla, lerlėjo*) ‘gerklė, kakarinė’, *žilė* (: *žilas, -à* arba *žilti, žyla, žilo*) ‘žila galva’, *ėdis* (: *ėsti, éda, édė*) ‘menk. burna’.

2.2. Kompozicinės nominacijos rūšies somatonimų gerokai mažiau negu afiksinės, apie 9 procentus visų tiriamųjų nominatėmų. Tradiciškai, tiriant dūrinių struktūrą, laikomasi lietuvių kalbos daiktavardžių darybą aprašiusio Vinco Urbučio pasiūlytos klasifikacijos (Urbutis 1961, 1965; DLKG 4), nes ji leidžia išryškinti darybos pamato ir darinio formaliuosius ir semantinius santykius, darybos kryptį kalbos dalių atžvilgiu ir kitus rodiklius. Tiek dūrinio reikšmė, „tiek jo forma daug priklauso nuo to, kuriomis kalbos dalimis eina tie žodžiai, iš kurių dūrinys yra padarytas. Tad sudurtinius daiktavardžius patogiausia suskirstyti pagal tai, iš kurių kalbos dalių yra atsiradę sandai“ (DLKG 4, 150). Paprastai pirmiausia atsižvelgiama į tai, kokioms kalbos dalies yra antrasis dėmuo. Somatonimai pagal šį kriterijų sudaro dvi skirtingo produktyvumo grupes: a) dūriniai su daiktavardiniu antruoju dėmeniu ir b) dūriniai su veiksmožodiniu antruoju dėmeniu.

Tarp ŠŽ galvos srities kompozitų neabejotinai vyrauja dūriniai su antruoju daiktavardiniu dėmeniu. Juo dažniausiai eina tiesioginės reikšmės somatonimai *akis*, *galvą*, *krāmė*, *dantis*, rečiau *káulas*, *nósis*, *sprándas*, *vėplos*, *žandas*, pavyzdžiui: *baltākė*, *pabáltakė* ‘balta, išversta akis’, *kreivākė* ‘žvaira akis, menk. akis’, *tařpakis/tarpakỹs/teřpakis/tarpùakis* ‘tarpas, vieta tarp akių’, *vištakė* ‘akis, panaši į vištos’, *plikgalvė* ‘nuplikusi galva, plikė’, *viršógalvis/viršùgalvis/viršúgalvis/viršúgalvė* ‘galvos viršus’, *plikkramė* ‘nuplikusi galva, plikė’, *arklādančiai* ‘stambūs priekiniai dantys’, *tařpdantis/tarpdantỹs/tarpùdantis/tařpdantė/teřpdantė* ‘tarpas tarp gretimų dantų’, *viršnosė* ‘viršutinė nosies dalis, tarpuakis’, *galvósprandis* ‘sprando slankstelis’, *šunvepliai* ‘menk. lūpos, burna’, *kaulāžandis* ‘žandikaulis’. Mažesnę dalį sudaro kompozitai su perkeltinės reikšmės zosomatonimais *rāgas*, *snūkis* bei platesnės, abstraktesnės semantikos daiktavardžiais *duobė*, *skylė*, *viršus*, pavyzdžiui: *nosikaulis/nóskaulis* ‘nosies kaulas (*os nasale*)’, *skruostikaulis* ‘skruosto kaulas’, *žandākaulis/žandikaulis/žandókaulis* ‘žando kaulas’, *nóskamėnis* ‘viršutinė nosies dalis (*os nasale*)’, *akiduobė/akýdūba*, *nósskylė* ‘nosies skylutė, šnervė’, *galvóviršis 1/galvāviršis 1* ‘viršugalvis, momuo, pakaušis; ret. plikė’. Šių dūrinių pirmieji dėmenys dažniausiai būna daiktavardiniai. Jais eina somatonimai *akis*, *galvą*, *kāklas*, *nósis*, *skruostas*, *žandas*; zoonimai *arklỹs*, *šuõ*, *vištà* ar kitokioms semantikos daiktavardžiai *pùsė*, *tárpas*, *viršus*.

Būdvardinių dėmenų užfiksuota mažai: *báltas/pabáltas, kreĩvas, plĩkas*. Aptariamąsios sandaros dūriniai paprastai priklauso vadinamiesiems apibrėžiamiesiems, arba determinaciniams, dūriniams¹³, t. y. tokiems, kurių „vienas dėmuo apibrėžia kitą, susiaurindamas jo reikšmę, todėl bendroji darybinė tokio sudurtinio daiktavardžio reikšmė yra siauresnė negu pagrindinio (determinuojamojo) dėmens“ (Urbutis 1965, 437). Kitokio tipo užfiksuotas tik vienas kompozitas *galvósprandis*.

Labai negausu dūrinių su veiksmožodiniu antruoju dėmeniu. Pirmasis tokių dūrinių dėmuo yra daiktavardinis, įvardijantis veiksmožodžiu reiškiamo veiksmo objektą. Visi užfiksuoti dūriniai – sinonimai, plg.: *bliūdłaižė, pūtralaižė, pūtralakė/putrālakė, putrāsrėbė* ‘menk. burna’. Darybinė reikšmė ‘ta, kuri bliūdą laižo / putrą srebia’, t. y. atlieka tam tikrą veiksmą (funkciją). Akivaizdu, kad, be dūrybos, nominacijos procese svarbi dūrinio metonimizacija. Dėl to tokią nominaciją galėtume vadinti mišriojo kompozicinio-semantinio būdo nominacija.

2.3. Panašiai tiek pat kaip kompozitų yra ir kolokacinės nominacijos rūšies tiriamųjų somatonimų (beveik 8 procentai). Derinamojo pažyminio sudėtinių pavadinimų grupei priklauso rūšiniai dantų pavadinimai. Beveik visi jie yra to paties modelio – *būdvardis su priesaga -inis + daiktavardis (dantĩs)*, pavyzdžiui: *pieniniai dañtys* ‘pirmutiniai vaikų dantys (*dentēs decidui*), kuriems iškritus dygsta pastovieji dantys (*dentēs permanentēs*)’, *kriškštyñiniai dañtys* ‘t. p.’; *pryšakĩniai dañtys* ‘kandžiai, priekiniai dantys (*incisivi*)’, *bažnyčĩniai dañtys* ‘t. p.’, *turgĩniai dañtys* ‘t. p.’; *ĩltiniai dañtys* ‘kūgio formos dantys, esantys tarp krūminių ir kandžių (*dentēs canini*)’; *krūminiai dañtys* ‘už iltinių einantys dantys (*dentēs molares*)’, *garañkštiniai dañtys* ‘krūminiai dantys (*dentēs molares*)’; *prōtiniai dañtys* ‘vėliausiai dygstantys paskutiniai krūminiai dantys (*dentēs serotini*)’. Didesnioji dalis determinantų yra perkeltinės – metaforinės ir/arba metoniminės – reikšmės žodžiai.

Kito labai panašaus modelio – *paprastasis kokybinis būdvardis + daiktavardis* – užfiksuotas tik vienas retos vartosenos pavadinimas *netikrĩ dañtys* ‘pieniniai dantys’.

Valdomojo pažyminio sudėtiniai pavadinimai įvardija tam tikro organo (akies, ausies, nosies, danties) dalį. Jie yra vieno modelio – *daiktavardžio*

¹³ Kognityvinės krypties darbuose jie vadinami *endocentriškais dūriniais*, angl. *endocentric compounds* (Bauer 1983, 30).

kilmininkas (*pagrindinis dēmuo*) + *daiktavardžio vardininkas*, pavyzdžiui: *akiēs báltymas* ‘akies baltoji dalis’, *akiēs óbulys/óbūlas/óbulas* ‘akies rutulys (*bulbus oculi*)’, *ausiēs baravỹkas* ‘ausies išorinė dalis’, *ausiēs grỹbas/grybēlis* ‘ausies išorinė dalis’, *ausiēs kremzlė* ‘ausies išorinė dalis, ausies kriauklė (*auricula*)’, *nósius kuprà/kuprėlė* ‘nosies iškilimas dėl specifinės nosikaulio formos’, *dantų smāgenys/smēgenys* ‘dantenos’. Atvirkščio modelio – *daiktavardžio kilmininkas* + *daiktavardžio vardininkas* (*pagrindinis dēmuo*) – užfiksuota tik pora retai vartojamų dantų pavadinimų, laikomų derinamojo pažyminio sudėtinių tarminių terminų variantais: *tuŗgaus* (plg. *turginiai*) *dañtys* ‘priekiniai dantys’; *prōto* (plg. *prōtiniai*) *dañtys* ‘vėliausiai dygstantys paskutiniai krūminiai dantys (*dentēs serotini*)’.

Kompozicinių ir kolokacinių somatonimų analizė leido nustatyti keletą konceptualiųjų požymių: **horizontalus lokalumas** ir **kiekis** (*taŗpakis, taŗpdantis*), **kūno dalies sandaros skaidumas** ir/arba **medžiagos savybės** (*akiēs báltymas, akiēs óbūlas, ausiēs baravỹkas, nóskaulis, žandókaulis*).

Afiksacijos ir kompozicijos atvejais nominatorių¹⁴ sistemoje dominuoja tų pačių konceptų pavadinimai (AKIS, AUSIS, NOSIS). Kolokacinio nominacijos būdo nominatemos šį sąrašą reikšmingai papildė nominatoriumi *dantis*. Dantų pavadinimai fiksuoja tam tikrus DANTIES išorinius požymius (*iltiniai dañtys, garañkštiniai dañtys*), DANTŲ liaudiškąją kategorizaciją (*píeniniai dañtys, prōtiniai dañtys*), jų vertinimą, net estetinę paskirtį (*bažnyčiniai dañtys, turginiai dañtys*).

2.4. Didelę dalį (apie 43 procentus) ŠŽ galvos srities motyvuotųjų somatonimų sudaro semantinės nominacijos rūšies nominatemos. Šių nominatėmų skirtumas nuo anksčiau aptartųjų toks, kad jos savo sandara nesiskiria nuo nominatorių, t. y. nominacijos procese sukuriant naują pavadinimą nevyksta jokia formaliosios žodžio sandaros modifikacija, pokyčiai vyksta tik semantiniėje plotmėje. Itin svarbus vaidmuo semantinės nominacijos procese tenka metaforai – įvardijamosios realijos (jos koncepto) asociatyviam panašumui į kitą realiją (jos konceptą), kurios pavadinimas pasirenkamas nominatoriumi, pavyzdžiui: *arodrōmas* (plg. *aerodrōmas*) ‘plyna vieta lėktuvams kilti, tūpti, stovėti’ → ‘juok. plikė, nuplikusi galva’,

¹⁴ Nominatoriumi vadinama ta leksema (tos leksemos), kuria (kuriomis) nominacijos procese remiamasi, sukuriant naują nominacijos vienetą – nominatėmą.

čiùkuras ‘stogo viršus, šelmuo, kraigas’ → ‘viršugalvis’, *gūžỹs* ‘paukščio gurklys’ → ‘Adomo obuolys’, *kiliõpas* ‘lenktu galu lazda; žalga; kojūkas’ → ‘menk. nosis’, *kóbis* ‘įrankis bulvėms kasti’ → ‘prk. nosis’, *krāmė* ‘galva (gyvatės, rupūžės, varlės, silkės ir kt.)’ → ‘prk. menk. žmogaus galva, makaulė’, *lėzgis/lezgėlis/lezgiùkas* ‘atskaręs, atvipęs audeklo ar šikšnos gabaliukas, kadas, skarulys’ → ‘apatinė minkštoji ausies dalis (*lobulus auriculae*)’, *pùskramė* ‘pusės galvos (gyvulio) mėsa’ → ‘menk. galva’, *šnipà /šnipas* ‘snukio galas, knyslė (paprastai kiaulės)’ → ‘nosis’ ir kt. Kiek mažesnė dalis semantinės nominacijos tiriamųjų somatonimų yra atsiradę remiantis metonimija, pgl.: *añtakis 2/ántakis 2/ánčakis 2/antakỹs 2* ‘kaktos dalis aukščiau akiduobės’ → ‘plaukai viršum akies’, *burnà* ‘ertmė tarp lūpų ir gerklės’ → ‘veidas’, *čerabānas* ‘tiurbanas, toks galvos apdangalas’ → ‘galva’, *giesmė* ‘giedamas, dainuojamas dalykas, daina’ → ‘prk. gerklė, kaklas; lūpos, burna’, *liùlis* ‘snarglys’ → ‘nosis; veidas’.

Išvados

1. Semasiologiniu aspektu šiaurės žemaičių vartojami galvos srities pavadinimai sudaro gausų somatonimų teminės grupės pogrupį: iš rašytinių šaltinių bei gyvosios patarmės užfiksuota apie 300 tokios semantikos invariantinių leksemų. Toks didelis invariantinių leksemų skaičius rodo šią realybės sritį esant itin gerai pažįstamą ir svarbią.

2. Tiriant šiaurės žemaičių galvos srities teminio pogrupio somatonimus onomasiologiniu aspektu, t. y. kaip nominacijos proceso rezultatus – nominatemas, nustatyta jiems būdinga nominacijos tipų, rūšių, būdų ir priemonių įvairovė su ryškiais dominuojančiais elementais.

2.1. Motyvuotosios nominacijos tipo nominatemos sudaro gausią tiriamųjų somatonimų dalį – apie 85 procentus. Šio nominacijos tipo nominatemų kiekybinė persvara laikoma universalia leksikos sistemos ypatybe, tačiau itin ryškus motyvuotųjų nominatemų dominavimas gali būti susijęs su teminės grupės žodžių kilme, semantika, pragmatika ir įvairiais ekstralingvistiniais veiksniais. Šiaurės žemaičių motyvuotosios nominacijos nominatemos sudaro tą leksikos sluoksnį, kuris ryškiai skiriasi nuo bendrinės kalbos. Skirtumus lemia tiek nominatorių, tiek nominacijos priemonių ypatybės.

2.1.1. Pagal formaliosios sandaros pobūdį tiriamieji motyvuotosios nominacijos somatonimai yra vienažodžiai arba dvižodžiai, vienašakniai arba keliašakniai. Neabejotiną daugumą tarp galvos srities teminio pogrupio pavadinimų sudaro vienažodės ir vienašaknės nominatemos.

2.1.2. Tiriamųjų somatonimų nominacijos sistemoje produktyviausios yra dvi motyvuotosios nominacijos rūšys – afiksinė ir semantinė. Nominatėmų kiekybe jos yra apylygės, drauge apima apie 83 procentus motyvuotųjų nominatėmų.

2.1.2.1. Afiksatai sudaro apie 40 procentų visų motyvuotosios nominacijos invariantinių nominatėmų. Tarp jų neabejotinai vyrauja sufiksatai, sudarantys apie 60 procentų šios nominacijos rūšies invariantinių somatonimų. Daugiausia sufiksataų padaroma iš daiktavardžių, dariausios prielagos yra *-inė*, *-elis/-elė*, *-alas*. Dariausia prefiksataų darybos priemonė – priešdėlis *po-*.

2.1.2.2. Semantinės motyvuotosios nominacijos rūšies somatonimai sudaro apie 43 procentus visų motyvuotosios nominacijos invariantinių nominatėmų. Ir metafora, ir metonimija yra kiekybiškai panašiai reikšmingos semantinės nominacijos rūšies priemonės.

2.1.2.3. Kompozicinės ir kolokacinės nominacijos rūšių somatonimai drauge sudaro apie 16 procentų motyvuotosios nominacijos invariantinių nominatėmų, kurios tarpusavyje kiekybe yra apylygės, tačiau darybinių sinonimų porų tarp jų nedaug.

2.1.2.4. Kitos motyvuotosios nominacijos rūšys yra neproduktyvios, drauge apima tik 1 procentą tiriamųjų nominatėmų.

2.2. Nemotyvuotojo nominacijos tipo šiaurės žemaičių galvos srities somatonimai sudaro nedidelę visų invariantinių nominatėmų dalį – apie 15 procentų. Pagal skirtingus patekimo į kalbos sistemą būdus nemotyvuotosios nominacijos galvos srities pavadinimai yra dviejų nominacijos būdų – vidinės nominacijos ir išorinės nominacijos. Vidinės nominacijos būdo nominatemos pagal kilmę yra senojo, paveldėtojo leksikos sluoksnio somatonimai, o pagal vartojimo paplitimą dažniausiai priklauso bendratautei leksikai. Išorinės nominacijos būdo somatonimų itin negausu. Pagal kilmę beveik visi jie yra slavizmai, pagal vartojimo paplitimą – tarmybės, žemaitybės.

3. Riba tarp nominacijos tipų, rūšių yra interpretacinio pobūdžio, difuziška. Pavyzdžiui, galima skirti mišriąją afiksinę-semantinę motyvuot-

tosios nominacijos rūšį, jei nėra kriterijų, padedančių nustatyti, kokiame nominacijos proceso etape įvyksta metaforizacija (pavyzdžiui, *l e z g ė l i s , b ū g n ė l i s*).

4. Sisteminė nominacijos tipų, būdų bei priemonių analizė yra vienas iš metodų, leidžiančių išryškinti konceptualiuosius (tiek kognityvinius, tiek aksiologinius) kūno dalių požymius, kūno dalių hierarchinę kategorizaciją tradiciniame („naiviajame“) pasaulėvaizdyje.

Santrumpos

br. – baltarusių
dial. – tarmės, tarminis
l. – lenkų
vo. – vokiečių
že. – žemaičių

Literatūra

- Bauer 1983 – Laurie Bauer. *English Word-Formation*. Cambridge University Press.
- DLKG – *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*. Red. Vytautas Ambrazas. 4 patais. leid. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2005.
- Girčienė 2003 – Jurgita Girčienė. Žodžio reikšmė leksikologijos ir žodžių darybos požiūriu. *Žmogus ir žodis: didaktinė lingvistika*, t. 1 (5), 21–29.
- Gritėnienė 2006 – Aurelija Gritėnienė. *Augalų pavadinimų motyvacija šiaurės panevėžiškių patarmėje*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Gritėnienė 2007 – Aurelija Gritėnienė. Sudurtiniai augalų pavadinimai, sudaryti iš namiinių paukščių vardų. *Valoda 2007. Valoda dažadu kultūru kontekstā. Zinātnisko rakstu krājums XVII*. Daugavpils: Daugavpils universitātes akadēmiskais apgāds „Saule“, 36–43.
- Gritėnienė 2010 – Aurelija Gritėnienė. Sudurtiniai augalų pavadinimai su sandais *šun-* ir *kal-*. *Leksikografija ir leksikologija 2*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 163–181.
- Jakaitienė 2009 – Evalda Jakaitienė. *Leksikologija*. Studijų knyga. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Kregždys 2010 – Rolandas Kregždys. *Baltų kalbų leksinės semantinės gretybės (o/ā kamienų kūno dalių pavadinimai)*. Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas.
- Lubienė 2015 – Jūratė Lubienė. *Lietuvių kalbos mikonimai: nominacija ir motyvacija*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla.
- Urbutis 1961 – Vincas Urbutis. Dabartinės lietuvių kalbos galūnių darybos daiktavardžiai. *Kalbotyra*, t. 3. Vilnius, 27–60.
- Urbutis 1965 – Daiktavardžių daryba. *Lietuvių kalbos gramatika*, t. 1. Red. K[azys] Ulvydas. Vilnius: Mintis, 261–473.
- Urbutis 1978 – Vincas Urbutis. *Žodžių darybos teorija*. Vilnius: Mokslas.

Šaltiniai

- Antanas Lyberis. *Sinonimų žodynas. 2-asis patais. leid.* Vilnius: Lietuvių kalbos institutas; elektroninis variantas, 2015: <http://lkiis.lki.lt>.
- Birutė Vanagienė. *Šiaurės vakarų žemaičių žodynas*, t. 1–2. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2014, 2015.
- Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. Red. S. Keinys. 7-as patais. ir papild. leid.; elektroninis variantas, 2015 (atnaujinta versija, 2017): <http://lkiis.lki.lt>.
- Jonas Paulauskas. *Sisteminis lietuvių kalbos žodynas*. Vilnius: Mokslas, 1987; elektroninis variantas, 2015: <http://lkiis.lki.lt>.
- Juozas Aleksandravičius. *Kretingos tarmės žodynas*. Sud. D. Mikulėnienė, D. Vaišnienė. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2011.
- Lietuvių kalbos tarmių chrestomatija*. Sudarė Rima Bacevičiūtė et al. Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 2004.
- Lietuvių kalbos žodynas*. Red. Gertrūda Naktinienė. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2008. Prieiga internetu: <http://www.lkz.lt>
- Pranas Skardžius. *Lietuvių kalbos žodžių daryba*. Vilnius, 1943.
- Saulius Ambrazas. *Daiktavardžių darybos raida*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993.
- Saulius Ambrazas. *Daiktavardžių darybos raida*, t. 2. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2000.
- Šiaurės žemaičiai telšiškiai*. Mokomoji knyga. Sudarė Juozas Pabrėža, Vida Marcišauskaitė, Asta Leskauskaitė. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2013.
- Taip šneka tirkėliškiai*. Šiaurės žemaičių telšiškių tarmės tekstai su komentarais. A[leksas] Girdenis. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996.
- Vladas Grinaveckis. *Žemaičių leksikos pagrindai*. Mokymo priemonė. Vilnius: Lietuvos TSR aukštojo ir specialiojo vidurinio mokslo ministerijos Leidybine redakcinė taryba, 1985.
- Zofija Babickienė, Birutė Jasiūnaitė, Angelė Pečeliūnaitė, Rūta Bagužytė. *Centrinė šiaurės žemaičių kretingiškių tarmė: tarmės tekstai su komentarais ir žodynėliu*. Vilnius: Baltos lankos, 2007.

Jūratė Lubienė, Dalia Pakalniškienė

NORTH SAMOGITIAN SOMATONYMS: NOMINATION OF HEAD DOMAIN NAMES

Summary

According to the semasiological aspect the names of *Head Domain* used by North Samogitians comprise a numerous subgroup of the thematic group of somatonyms, as on the basis of written resources and live spoken samples approximately 300 invariant lexemes of the mentioned semantics have been identified.

The abundant number of invariant lexemes provides a sufficient basis to prove the fact that this particular domain is closely familiar and significant to the Samogitians.

The nominathemes of the motivated type of naming involve the bulk of the researched somatonyms, i. e. approximately about 85 per cent. The prevalence of this nomination type of nominathemes is considered as the universal feature of the lexical system, however, the excessive dominance of the motivated nominathemes can be related to the origin of the thematic word group, as well as to the semantics, pragmatics, and a diversity of other extralinguistic factors. North Samogitian nominathemes of the motivated type of naming comprise the lexical layer which is evidently distinct from the general speech. These distinctions are predetermined by both: the nominator and the features of the nomination means.

In accordance with the character of the formal structure, the somatonyms of the motivated type of naming are of two kinds: one-word and two-word units; with one root and with several roots. The indisputable majority among the Head Domain thematic subgroup names consists of one-word and one-root nominathemes. The most productive within the researched somatonymic nomination system two motivated nomination kinds have been identified, such as: affixational and semantic. As to the quantitative approach, both kinds are approximately equally established, and taken together comprise circa 83 per cent of the motivated nominathemes.

On the other hand, the affixed somatonyms involve 40 per cent of all invariant nominathemes of the motivated nomination, undoubtedly, the dominant among them being the suffixed ones, which comprise 60 per cent of the invariant somatonyms of this kind. It should be noted that the majority of the suffixed ones have been identified to be formed on the basis of nouns, where the most productive suffixes are as follows: *-inė*, *-elis/-elė*, *-alas*, whereas the most productive prefixation means is prefix *po-*.

The somatonyms of the semantic nomination, however, comprise just 43 per cent of all the traced invariant nominathemes of the motivated nomination. Both metaphor and metonymy are approximately equally significant as the accepted means of semantic nomination.

As to the somatonyms of the compositional and collocational kinds of nomination, they comprise circa 16 per cent of invariant nominathemes of motivated nomination and are approximately equal in quantity,

however, the derivative synonymical pairs among them are rare. Whereas other kinds of motivated nomination are not quite productive, and taken together they comprise a mere 1 per cent of the researched nominathemes all in all.

North Samogitian Head Domain somatonyms of the unmotivated kind comprise but an inconspicuous part of all invariant nominathemes, i. e. just 15 per cent. Due to the diversity of ways of inclusion into the language-as-a-system the Head Domain names of the unmotivated nomination belong to two nomination modes, such as: internal and external nomination. The nominathemes of the internal nomination in relation to their origin belong to the lexical somatonyms of the inherited layer, however, as to their extent of usage they fall under the category of the general national lexis. The somatonyms of the external mode of nomination, on the other hand, are but extremely few. As regards their origin, almost all of them had descended from Slavic roots, whereas due to their usage, they are to be considered as dialectisms, namely, the Samogitian ones.

The boundaries between the nomination types and kinds mainly bear the diffusional or interpretative character. For instance, a mixed kind of affixational-semantic nomination can be distinguished if no criteria are available which could provide assistance in identifying the nomination stage within the process of metaphorization.

The systematic analysis of the nomination types, modes, and means makes it possible to differentiate particular conceptualized (both cognitive and axiologic) features of human body parts, as well as to draw their hierarchical categorization within the traditional ('naïve') world conception.